

www.vulkani.rs
office@vulkani.rs

Назив оригинала:

Федор Михайлович Достоевский

УНИЖЕННЫЕ И ОСКОРБЛЕННЫЕ

Овај роман део је светског јавног књижевног добра.

Copyright © 2023 за ово издање Вулкан издаваштво

ISBN 978-86-10-04679-3

Ова књига штампана је на природном рециклираном папиру од дрвећа које расте у одрживим шумама. Процес производње у потпуности је у складу са свим важећим прописима Министарства животне средине и просторног планирања Републике Србије.

ФЛОДОР МИХАЈЛОВИЧ
ДОСТОЈЕВСКИ

**ПОНИЖЕНИ
И УВРЕЂЕНИ**

Превео Јован Максимовић

VULKAN
IZDAVAŠTVO

Београд, 2023.

Роман *Понижени и увређени*
Ф. М. Достојевског

Бурни политички и геополитички догађаји на тлу читаве Европе током XIX века условили су формирање посебне атмосфере, која ће се осетити и у књижевности. У први план долазе пре свега социјалне теме и недаће обичног, „малог“ човека, који чезне за грађанским правима и слободом, што ће му најавити Велика француска револуција из 1789. (Чл. 1 Декларације о правима човека и грађанина јемчио је да се „људи рађају и остају слободни и равноправни“), а дати, бар се тако чинило, она из 1848. године, због чега и у Русији неки славе „мајку свету гиљотину“ (Бјелински), док други, попут цара Николаја I, разумљиво, грозничаво узвикују: „Седлајте коње, господо! У Француској је проглашена република!“ Такође, и на друштвеном и културолошком плану, стара дама Европа се „таласа“. Идеја утопије добија нови замајац (Бабеф, Сен Симон, Овен, Фурје и др.) у различитим „изведбама“ – колективистичкој, анархистичкој, индивидуалистичкој, па и хришћанској; утилитаризам баца рукавицу моралу, позитивизам – фиктивном (теолошком) и апстрактном (метафизичком) сазнању, Дарвин објављује *Послџанак врсиџа*... Готово истовремено са индустријском револуцијом човек преузима на себе улогу Креатора и покушава да створи новог

Фјодор Михајлович Достојевски

хуманоида – модерног Прометеја (роман Мери Шели *Франкенишџајн* или *Модерни Прометјеј* из 1818. свакако је одјек на закључке италијанског лекара, физиолога и физичара Луиђија Галванија изнетих у делу *De viribus electricitatis* из 1791. године) итд.

Међутим, на руском тлу, поред честих друштвених немира (практично од почетка века, када је 1801. године у Михајловском замку убијен цар Павле I и на трон ступио Александар I, преко Наполеоновог похода на Русију 1812, декабристичког устанка 1825, ступања на престо Николаја I и формирања злогласног III одељења царске канцеларије, Канкринових финансијских реформи 1839–1843. и увођења сребрне рубље, гушења револуције у Мађарској 1849. од стране Руске армије, Кримског рата 1853–1856, па све до ослобађања руских сељака 1861. године и даље), дешава се и борба човека са самим собом, са својим унутрашњим демонима. Ту се „Бог и ђаво боре, а бојно поље су људска срца“, како вели Достојевски.

Обремењени таквим историјским изазовима, јунаци које Достојевски ствара у својим делима настоје да револуцију изврше најпре на личном плану: боре се са нечистом силом која се настањује у њиховим срцима у виду гордости, самољубља, лихварства, равнодушности и зависти, нагонећи те исте јунаке на халуцинације, шизофренију, самоубиство, братоубиство и оцеубиство и томе слично, што неминовно води пропасти сваке утопије (као у приповеци *Сан смешној човека*). Ниједна утопија, настојаће да покаже Достојевски у своме стваралаштву, није могућа док човек своје гордо ја не култивише кроз љубав према ближњима и кроз жртвовање за њих. Љубав је услов и за достизање слободе – јер се „антиномија људске слободе разрешава једино у љубави. А љубав може бити само слободна“*. За Достојевског, „Бог је идеја сабирног човечанства, масе, свију“, док „распад маса на личности, другачије речено цивилизације,

* Георгије Флоровски, *Религиозне теме Достојевској* // Писац и православље, CATENA MUNDI, Београд, 2020, стр. 32.

Понижени и увређени

јесте стање болесно^{**}. Из тог разлога ће се у *Пишчевом дневнику* наћи размишљање да је рај неостварив са „недовршеним људима“, па зато довршавајући или боље обликујући своје ликове, Достојевски обликује и нас читаоце.

Роман *Понижени и увређени*, штампан први пут 1861. године у часопису *Време* (јануар–јул),^{**} убрја се у ранија дела Достојевског, она која претходе великом петокњижју, како се у достојевистици често колоквијално називају пет великих романа – *Злочин и казна* (1866), *Идиоџ* (1869), *Зли дуси* (1871), *Младић* (1875) и *Браћа Карамазови* (1879/80). Ово дело означило је повратак писца на књижевну сцену након прогонства и представља логички наставак нити из клупка које је Достојевски почео одмотавати још у свом првенцу, епистоларном роману *Бедни људи*. Да је то тако, доказује и помен првог романа писца Ивана Петровића Вање у *Пониженима и увређенима*, чија се фабула даје у назнакама, те критичара Бјелинског, који је позитивном критиком отворио двери књижевних вртова престонице младом писцу. Ипак, поћи путем позитивистичке критике и тражити даље аутобиографске референце (којих свакако има) одвело би нас далеко од самог текста романа и наше интенције – верног читања. Међутим, између поменутих *Бедних људи* и *Понижених и увређених* (осим напуштања сентименталистичког тона првог романа) стоји један бездан, чији је прелазак за Достојевског представљао неку врсту иницијације. Године 1849. у Санкт Петербургу су похапшени припадници круга Петрашевског (тзв. петрашевци) – неформалног кружока мислећих људи, које је повезивала једино идеја о слободи и

* Федор Достоевский, *Социализм и христјанство* // Полн. соб. соч. в 30 тт., Т. 20, Наука, Ленинград, стр. 191.

** Први превод овог романа на наш језик јесте превод Душана М. Радовића, а штампан је 1897. године у *Првој књижари и шћамјарији Владимира М. Радовића* у Мостару, у три свеске. Након тога је роман превео Исо Великановић, а штампан је 1919. године у Загребу. Потом следи превод Јована Максимовића, који је 1933. године у Београду објављен први пут. (Прим. ур.)

бољем животу (могућа алузија на петрашевце у роману даје се поменом младих утописта, којима припада и Аљоша, а који се окупљају код Љовињке и Борињке). Припадници тог кружока су осуђени на смртну казну стрељањем, и пошто су 8 месеци провели у самицама Петропавловске тврђаве, у којима су безмало четврт века раније извршење казне чекали и декабристи, петрашевци су исте године 22. децембра (по јулијанском календару)* изведени на Семјоновски трг (плац) пред стрељачки вод. Десет минута ишчекивања одлучујућег плотуна Достојевски ће у *Пишчевом дневнику* означити као „десет ужасних, неописиво страшних минута ишчекивања смрти“***. Управо тих „десет минута“, који су можда трајали и само који трен, пре него што је стигао царев декрет о помиловању и замени смртне казне четворогодишњом робијом, представљало је тренутак када је човек осетио сав апсурд и тежину безнађа. Али у том одсудном тренутку се, како сведоче дела Достојевског, појављује и светлост (нада о могућем спасењу), можда баш она таворска светлост која, по учењу Григорија Паламе, „понекад чини да човек изађе из тела, и не одвајајући га од њега, уздиже тело до несагледивих висина“****.

У престоницу се Достојевски као слободан човек враћа 1859. године (иако је са робије у граду Омску изашао 1854, тек 1856. добио је опрост од цара Александра II, а 1857. и пуно помиловање, када су му враћена сва племићка права). Поменимо и то да роман *Понижени и увређени* настаје готово истовремено са *Зайисима из мртвој доми*, а свега неколико година касније – 1864. – писац издаје *Зайисе из њодземља*, који представљају својеврстан наставак (пре свега у

* У Русији је тек 25. јануара 1918. године Декретом Савета народних комесара јулијански календар замењен грегоријанским („западноевропским“, како је назван у Декрету...), па је стога, када је у питању тумачење верских датума у делима Достојевског, потребно имати у виду управо јулијански календар.

** Федор Достоевский, *Дневник ипсайтеля*, Институт русской цивилизации, Москва, 2010, стр. 215.

*** Григорий Палама, *Триады в зашитиу священно-бездомствующих*, Канон, Москва, 1995, стр. 198.

Понижени и увређени

погледу еволуције пишевог ја) *Понижених и увређених*. То гордо и самољубиво ја биће предмет сталних размишљања писца, па тако и поводом смрти прве жене – Марије Дмитријевне – у дневничкој забелешци од 16. априла 1864. године, Достојевски пише:

Заволети човека *као самог себе* према заповести Христовој није могуће. Закон личности на Земљи не дозвољава. *Ја* спречава. [...] Али, након појаве Христа као *идеала човека у њлоши*, постало је јасно као дан да највиши, последњи развој личности управо и треба да досегне да [...] човек нађе, схвати и увери се свом снагом своје природе да највиша употреба коју човек може учинити са својом личношћу, из пуноће развоја свог ја, јесте поништавање тог *ја*, давање истог у потпуности свима и свакоме без разлике и безусловно.*

У *Пониженима и увређенима* превазилажење граница гордости, тј. сопственог ја, дешава се у случају Николаја Сергејича Ихмењева, који опрашта Наташи њена сагрешења према родитељском дому, и у сцени која је обликована према новозаветној параболи о блудном сину (уз допуну да заблудели могу бити и очеви) поново се успоставља онај основни нуклеус људског рода – *ћородица*, изграђена на узајамној љубави и безрезервном давању себе (свога ја) другима. Огромна гордост, коју је стари Ихмењев успео да савлада, говори, заправо, о величини његовог подвига, јер сетимо се да он у разговору са Вањом, наизглед успут, помиње причу о кћерки цара „која је колима прегазила труп свог оца“**, мислећи на Тулију Млађу, кћер староримског цара Сервија Тулија, која је наговорила мужа да убије њеног оца и преотме престо да би очева глава и царство били њен

* Федор Достоевский, *Маша лежић на сћоле...* // Полн. соб. соч. в 30 тт., Т. 20, Наука, Ленинград, 1980, стр. 172.

** *Понижени и увређени*, стр. 216. Сви цитати из романа навођени су према овом издању и означени бројем стране у фусноти. (Прим. ур.)

мираз („*et caput et regnum facio dotale parentis*“*). Новозаветна парабла о блудном сину у потпуности је дата у четвртом делу романа, где се контекстуализује и сам наслов:

О, нека смо и понижени, нека смо и увређени, али смо, ево, опет на окупу, па нека их, нека сад ликују они охоли и надувени, који су нас понизили и увредили! Нека баце камен на нас! Не бој се, Наташа... Ми ћемо поћи на њих, а ја ћу им довикнути: ово је моја мила – ово је премила кћи моја; то је безгрешна кћи моја, коју сте ви увредили и понизили, али коју ја, ја... волим, и коју благосиљам на векове векова!***

Управо се у наведеном цитату испуњава највиши идеал због којег Достојевски пише роман – оно гордо и самољубиво ја постаје ми, и то управо кроз новозаветни моменат о каменовању грешнице који се трансформише у множину па се, уместо познатог библијског обрасца „Који је међу вама без гријеха нека први баца камен на њу“ (Јн. 8:7), у роману једнина замењује множином – „Нека баце камен на нас!“

Тешко је не приметити да је сам наслов – *Понижени и увређени* – органски повезан са већ поменутиим првим романом Достојевског – *Бедни људи*. У оба дела у фокусу јесте тамна страна живота. Међутим, *Понижени и увређени* се морају сагледавати и у контексту бар још једног великог романа европског XIX века, а то су *Јагници* Виктора Игоа. Сама блискост наслова ових дела не би била довољна да се о било каквој вези међу њима говори да немамо и очигледан утицај (поменимо овом приликом само један) Игоовог романа на дело Достојевског, а то је лик Козете (*Јагници*), тј. Нели (*Понижени и увређени*), девојчице мученице, која је постала симбол тешког

* Ovid, *Fasti*, Liber VI, 593 (With an english translation by Sir James George Frazer), William Heinemann LTD, London; Harvard University Press, Cambridge – Massachusetts, MCMLIX, str. 364.

** Стр. 423–424.

Понижени и увређени

положаја деце у суровом капиталистичком свету. Иако је роман Виктора Игоа у целости објављен 1862. године, дакле годину дана након што је Достојевски објавио прву верзију *Понижених и увређених*, писац је Игоово дело читао и пре објављивања у целини и са највећим одушевљењем га се сећао приликом писања предговора за превод *Бојородичине цркве у Паризу* на руски језик. У *Јадницима* Иго, како вели Достојевски, „оправдава понижене и од свих одбачене парије друштва“. Нели, девојчица мученица код Достојевског, најбоље изграђени лик у роману, има одређене сличности (поред самог имена) и са девојчицом Нели из Дикенсовог романа *Сћара њродавница рејџосџи*, али су типски и Игоова Козета и Нели Достојевског много ближе Оливеру Твисту, јунаку истоименог Дикенсовог романа. Сви они улазе у миље многобројне сирочади која на симболички и метафорички начин проживљавају своје последње туберкулозне дане широм европске књижевности и уметности XIX века (сетимо се још и Џејн Ејр, Тома Сојера, Моглија итд., те слика В. Перова, Е. Делакрое, М. Либермана, А. Анкера, У. Предића и др.). Поменимо и то да је девојчицино пуно име Јелена, чиме се алудира на Хелену Тројанску из Гетеовог *Фаусџа*, што се потврђује и поређењем пса Азорке са Мефистофелом. У роману Достојевског девојчица, зачудо, и сама бира тежак живот код лихварке Бубнове, која је туче и дочекује речима: „Ах, ти несретнице, ах, ти крвопијо, вашко проклета! [...] Куд само имаш да идеш, вештице једна? Ко ме то идеш, идоле проклети, гаде напети, отрове, коме? Говори, куго проклета, ил’ ћу те одмах ту удавити!“* Лихварка Бубнова је још једна у низу оних гнојних рана на телу оболелог друштва, која помиње Бога само у псовкама, а однос према другим („добрим“) људима гради искључиво на интересу:

* Стр. 165.

Фјодор Михајлович Достојевски

Мати јој је цркла! Ви сви то знате, добри људи: сама је остала на свету, кô одсечен пањ. Видим да је остала на вама, на сиротињи, која ни сама нема шта да једе; па дај, рекох, да се ја савијем око ње, бога ради, и да се помучим. Да узмем, рекох, к себи сироче. И узех је. Па шта мислите? Држим је ево већ два месеца – сву ми је крв за два месеца на памук попила, бело ми је тело измоздила! Пијавица! Хала змајевита! Упорни сатана!*

Лажно милосрђе је такође оно што Достојевски жигоше у лику зеленашице:

Ама шта мислиш ти о себи, за кога ли се сматраш, рђо проклета, мајмунче шугаво? Да није било мене, ти би на улици од глади скапала. Ноге да ми переш, па ту воду да пијеш, погани једна, зарђала кустуро француска. Липсала би да не беше мене.**

Али лик старе лихварке служи и да се покаже још један гангренозни део друштва, а то је светина која све види и својим нечињењем и ћутањем све одобрава, па чак и налази забаву у том призору (*panem et circenses*). Није случајно то што су „гласноговорници“ те неме масе безимени гробар и гробарка, кроз чију се професију даје иронични однос према живом човеку.

Роман *Понижени и увређени* почиње сећањем наратора (писца Ивана Петровича) на један необичан догађај који се десио у Санкт Петербургу на Вазнесенском проспекту. Пажњу наратора привукли су један старац (Јеремија Смит, како читалац ускоро сазнаје да се звао) и његов пас Азорка. У питању је наизглед уобичајен почетак неког прозног дела, али необичност се појављује у првој реченици која отвара роман, где се саопштава како се све десило „22. марта,

* Стр. 165.

** Стр. 165–166.

с вечери“. Чему таква прецизност? Да ли наратор претендује на то да догађаје постави у хронолошки низ? Никако, будући да је даље у роману време категорија којом се писац непрестано поиграва користећи интроспекције, ретардације, прескоке. Поменути датум (22. март по јулијанском, тј. 5. април по грегоријанском календару) добија пуно значење тек када нам на крају те прве главе наратор саопштава како се ни пет дана након смрти старог Смита ништа не дешава, да „нико није дошао“. Наиме, поменути датум је важан због значења које има у православном календару, то је Дан похвале Пресветој Богородици, који означава крај 5. недеље Великог поста – Четрдесетице, након чега остаје још 5 дана (!) до краја читавог поста, иза чега следи Лазарева субота и Улазак Господа Исуса Христа у Јерусалим, а потом Страсна седмица и на концу – Васкрс. У том контексту, Вазнесенски проспект, на којем се ова епизода одиграва, добија посебну важност узначену и у његовом називу, а подсетићемо и на чињеницу да на Вазнесенском проспекту живи и берберин Иван Јаковљевич, јунак апсурдно-гротескне Гогољеве повести *Нос*. Поменимо још и то да се истог датума када и Похвала Пресветој Богородици обележава и сећање на Свету мученицу Дросиду, кћер римског цара Трајана, која је добровољно због злоће свог оца пострадала за веру Христову, што може бити важно за боље разумевање лика девојчице Нели. Ионако условна, хронологија се додатно нарушава стављањем ове главе на почетак романа, која по логици фабуле треба да стоји након X главе. Отргнута из контекста и стављена на почетак романа, I глава читаоца наводи на помисао да следи једно типично романтичарско дело, где се губи граница између сна и јаве, и које је препуно случајности, интрига, мистике („мистичког ужаса“) типичне за готски роман, чиме ова глава неодољиво подсећа на детективске приче Едгара Алана Поа. Напослетку, зар и име наратора – Иван Петровић – не треба читаоца да наведе на помисао да се алудира на Пушкиновог Ивана Петровића Белкина. Алузије на романтичарску књижевност

Фјодор Михајлович Достојевски

наратор поткрепљује и помињањем Хофмана и илустрација Пола Гаварнија за његова дела, што читавом роману даје додатну димензију, наглашавајући игру светлости и таме, па укупна атмосфера подсећа на камеру опскуру, а свему томе доприноси специфични *genius loci* Санкт Петербурга – храма туге и сенки:

„И он ми брзим, нехотичним покретом руке показа магловиту перспективу петроградске улице, слабо осветљену фењерима, који су једва жмиркали у влажној магли; указа ми на прљаве куће, на плоче на тротоару, које су се сијале од кише, и на туробне, љутите и покисле пролазнике – целу ту слику, коју је обухватила црна, као тушем преливена купола петроградског неба“.*

Такво експериментисање са композицијом није новина у стваралаштву Достојевског, а у *Пониженима и увређенима* посреди је покушај стварања романа фељтона, што је и условило специфичну, наизглед изломљену структуру дела, пуну интрига и мистификација, јер како ће касније рећи Ђ. Лукач у *Теорији романа*, композиција романа и није ништа друго до „парадоксално стапање хетерогених и дисконтинуираних елемената у органичко јединство, које се свагда изнова разрушава“**. Таквим потезом Достојевски је хтео и да заинтересује читаоца, будући да је роман објављиван у деловима, са назнаком „наставка следи“.

Поменута специфичност града Санкт Петербурга, престонице грађене по узору на Амстердам и Венецију, као супротност идеји Москве као Трећег Рима, опште је место у стваралаштву Достојевског. У *Зайисима из њодземља* Достојевски ће овај град назвати „нај-апстрактнијим и најпромишљенијим градом на читавој земаљској

* Стр. 90–91.

** Georg Lukács, *Теорија романа: један филозофскоисторијски покушај о формима велике епске литературе*, Veselin Masleša; Svjetlost, Sarajevo, str. 67.

Понижени и увређени

кугли“, супротстављајући тиме Петров „парадиз“ руској стихијности, којој је одувек била страна логика $2 + 2 = 4$. Северна престоница је за Достојевског град тамница, изграђена од бездушног и хладног камена, у којем не борави Бог (Исакијевски сабор се у *Пониженима и увређенима* описује као „тамна, огромна маса“, и тиме је налик на готичке катедрале широм Европе – Нотр Дам, Базилику Светог Петра итд.). Иако су књижевни узорци Достојевског за стварање овакве слике града Пушкинов *Бронзани коњаник* и Гогољев *Невски њросіекѣй* (у којем је „све мокро, глатко, равно, бледо, сиво, магловито“), идејно је Санкт Петербург Достојевског близак библијском граду Содоми, у којем се није могло наћи ни 10 праведника; то је „мрачна, суморна варош, са загушном наркотично-опојном атмосфером, са кужним ваздухом, са драгоценим, али блатом умрљаним палатама, са бледим и потамнелим сунцем, и са рђавим и суманутим људима“*. Већина ствари о којима се прича у том граду у роману утемељена је на гласинама (рус. *слухи*). Физиологија Санкт Петербурга за Достојевског је, како ће приметити Леонид Гросман, само пут до филозофије јунака**. Та чудновата природа града осликава се и кроз палету најпре неруских ликова, који се дају у I глави, а највећим делом су Немци – Милер, Шулц, Кригер и др., јер „од прозора у Европу тешко је отргнути се, то је фатум“***, рећи ће Достојевски у *Пишчевом дневнику*. Насупрот њима стоји Енглец, који се држи по страни и одудара од Немаца. Његово презиме Смит ће често понављати јунаци романа, сећајући се приче о томе како је хтео да отвори фабрику, али га је покрала кћерка, која је потом и сама постала жртва кнеза у кога се заљубила. Није тешко његово презиме и капиталистичку идеју довести у везу са Адамом Смитом, утемељивачем економске теорије и аутором етичких начела, попут оног да човек који се роди и одрасте

* Стр. 440.

** В. Леонид Гросман, *Достоевский* (ЖЗЛ), Молодая гвардия, Москва, 1965, стр. 85.

*** Федор Достоевский, *Дневник ищателя...* стр. 802.

на пустом острву не може имати осећај морала и сл. Таква етика и поглед на свет јесу оно што Достојевски у *Пониженима и увређенима* претвара у метафору блудног оца, који не опрашта својој деци, а своје меркантилистичке идеале ставља изнад људских. С друге стране, име старца Смита се помиње само једном у делу, на крају I главе. Име Јеремија води порекло од хебрејског יְרֵמְיָהוּ, што значи „Бог/Бога ће прославити“, а то би у контексту романа могло реферисати на Плач Јеремијин, тачније на Логос који проговара кроз пророка Јеремију: „Устани, вичи обноћ; у почетку страже, прољевај срце своје као воду пред Господом, подижи к њему руке своје за душу дјецe своје која обамиру од глади на угловима својих улица“ (Пл. Јер. 2:19). У том контексту постаје јасно да је пас Азорка неодвојив од старог Јеремије, јер само име пса долази од хебрејског חֶלֶק, што означава „ла-нени *ћојас*“, којим је Господ наредио пророку Јеремији да се опаше (в. Јер. 13:1). Ипак, мора се имати у виду то да Достојевски овде подразумева још један контекст дајући баш то име свом јунаку; он алудира на другог енглеског мислиоца – Церемија Бентама, а оно што се у *Пониженима и увређенима* може прозрети као критика Бентамових идеја јесте нешто што се често назива „морална аритметика“, према којој је количина постигнутог задовољства једино мерило етичког (моралног) поступања. Тек уз разумевање поменуте бентамовско-смитовске концепције морала, засноване на одсуству божанске димензије, постаје разумљив однос старца Јеремије Смита према свима, а најсликовитије према псу Азорки, и обратно, који се темељи на чистој користи; то се показује и у ситуацији када пас на улици препозна Нелину мајку, али се ипак врати старцу, или пак у односу самог старца према мртвом псу („Затим, осмехнувши се некако чудним осмехом, који се није слагао са његовим садашњим положајем, он убрзаним, неуједначеним кораком изађе из посластичарнице, оставивши мртвог Азорку“^{**}). За разумевање односа старца

* Стр. 33.

Понижени и увређени

и пса можда је кључан појам „симпатија“, који је, сагласно *Теорији моралних осећања* старчевог презимењака Адама Смита, извор свих моралних поступака човекових*, али та симпатија (опет у складу са меркантилистичким начелима) појављује се тек након што стари Смит плати стотину рубаља за изгубљеног пса, тј. тек посредством новца, где се појављује и осећај својине. Исходећи из реченог, није неосновано упутити читаоца да узор за ову епизоду потражи у пародирању песме *Просјак и њејов њас* А. Шамисоа.

Романтичарска (или боље квазиромантичарска) атмосфера I главе надаље се поништава стављањем радње романа у посве социјални контекст, лишен онога што ће руска наука о књижевности назвати „литературшчина“, тј. претерана извештаченост стила, форме итд. Сам термин романтизам се у делу пародира и, примера ради, у контексту Смитовице назива „надзвезданим глупостима у најнемогућнијим и најшашавијим размерама“**. Немогуће је не приметити да се пародијски однос према романтизму појачава алузирањем на гогољевска општа места кроз лик самог наратора, тј. пишчевог ја. Поред већ поменутог Вазнесенског проспекта, на који ће се преселити Вања (Иван Петровић) након смрти старог Смита, он ће у једном тренутку уздахнути уз речи: „О, мило моје детињство! Како је глупо туговати и жалити за тобом у двадесет петој години живота и, умирући, сећати се само тебе јединог са усхићењем и благодарношћу“***, што представља јасну алузију на сетни усклик Чичикова из *Мртвих душа*: „О, моја младости! О, моја свежино!“ Тај цитат из Гогољеве поеме Достојевски ће без измена поновити и у *Идиоту*; отворене алузије на Гогољеве драме *Женидбу* и *Парницу*, те грађење лика Аљоше помало према гротескном лику Темистоклуса, Маниловљевог сина из *Мртвих душа*, такође представљају

* B. Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments*, Cambridge University Press, 2004, pp. 11–17.

** Стр. 449.

*** Стр. 37.

Фјодор Михајлович Достојевски

данак великом романтичарском генију. Пародирање Достојевски остварује, по речима Јурија Тињанова, „приказивањем истовремено оба плана Гогољевог стила – високог и комичног“*. Пародија се, међутим, овде не остварује само у односу на Гогољево стваралаштво, већ и на другим нивоима, па се тако у контексту првог Вањиног романа пародира наслов часописа *Северна њчела*, у којем је објављена критика *Бедних људи*, и он се у *Пониженима и увређенима* комично назива *Северни шруџи* итд.

Чини се да својим „реализмом у највишем смислу“**, како ће сам Достојевски назвати свој поступак пред крај живота, он разоткрива читаву романтичарску књижевност као чисто уметничку творевину, јер иако се често цитирају речи из писма Достојевског брату Михајлу, где он говори о човеку као о тајни коју треба открити***, често се заборавља да је то писмо написано 1839. године, када је Фјодору Михајловичу било непуних 18 година. Каснија дела, у која се свакако убраја и роман *Понижени и увређени*, показују да писац више не говори о човеку, већ о богочовеку или човекобогу, као и о оној другој човечјој страни, која га приближава звери. Идеја бескрајно мале монаде (човека) која стреми највишој (Богу) и вапи за спасењем дата је у овом роману кроз ликове оних који су спремни да се одрекну оног „најљудскијег“ – гордости, тј. самољубља које овде долази уз одреднице „ситно самољубље“, „увређено самољубље“, „разјарено самољубље“, „повређено самољубље“. Самољубље се као библијски злодух може настанити у срцу свакога, од дванаестогодишње Нели до седамдесетогодишњег Јеремије Смита. Они лишени самољубља невини су као дечица, какав је и Аљоша, блажен у својој безбрижности, више анђео него човек, готово андрогино биће, лишено и полних и људских (подложних страстима) особина:

* Юрий Тынянов, *Литературная эволюция: Избранные труды*, Аграф, Москва, 2002, стр. 303.

** Федор Достоевский, *Полн. сод. соч. в 30 тт.*, Т. 27, Наука, Ленинград, 1984, стр. 65.

*** В. Федор Достоевский, *Полн. сод. соч. в 30 тт.*, Т. 28, Наука, Ленинград, 1985, стр. 63.

Понижени и увређени

„Лепа појава, слабуњав и осетљив као каква женска, али у исти мах весео и простодушан, са душом отвореном и способном за благородна осећања, са љубећим срцем које је било при-
влично и пуно признања“*.

Он је спреман да преузме очев грех на себе („Наташа, за све сам крив ја, а њега немој да кривиш. То је грешно и ужасно“**), али не из хришћанске љубави према ближњем, већ из страха. Није тешко претпоставити да се управо у лику младог кнеза Алексеја Петровича Аљоше зачала идеја будућег кнеза Лава Мишкина, идиота у оном значењу те речи какво су познавали стари Грци – ἰδιώτης – када су означавали човека коме су страни сви облици „цивилизованог“ удруживања, тј. стапања са масом. У руској традицији пандан таквим људима били би *јуродиви*. Једина два могућа вида заједнице према Достојевском јесу породица и хришћанска заједница – прва под сводовима породичног дома, друга под сводовима куполе православног храма. А да су обе ове заједнице у кризи, показују речи Нели, која кори старог Ихмењева: „Прекосутра је Христово васкрсење; сви се љубе и грле, сви се мире, све се кривице праштају... Ја то знам... Само сте ви... ви једини сте... ух, орјатине један! Одлазите од мене!“*** Но, проблем је тај што и сама Нели није спремна да опрости своме оцу и умреће не опростивши му. Али се она ипак може сматрати оним новозаветним сејачем који сеје Логос, јер управо њена прича (логос) налази „добру земљу“ у срцу старог Ихмењева. Она и Аљоша су антиподи, будући да њена размишљања (али и самољубље) приличе више одраслом човеку него дванаестогодишњој девојчици, док Аљоша, иако по годинама одрастао (23), остаје дете у поступцима и осећањима – покушава да

* Стр. 45.

** Стр. 260.

*** Стр. 365.

се допадне кнегињиним псима, верује у призивање духова (Јулија Цезара). „Он је још право дете – и можда само са једном једином лепом особином: добрим срцем... Особином чак опасном када су ту други недостаци“*, рећи ће кнез о свом сину.

О самом пак кнезу Валковском – непоменику – чије име знамо једино захваљујући помену Аљошиног патронима, најречитије говори запажање самог наратора:

Он је чинио на мене утисак некакве погани, неког грдног одвратног паука, кога сам страшно желео да смојдим. Наслађивао се својим шегачењем са мном, титрао се са мном као мачка с мишем, рачунајући да сам му ја сад сав у рукама.**

Управо је кнез Валковски оличење нечисте силе (луткара из сенке), која је лице прекрила људском маском, што је узначено и у самом презимену: корен *вал-* указује на старосемитско зло божанство Ваала (Баала), а тај ће облик даље, у новозаветној традицији, прерасти у облик Веелзевул (хебр. בעל זבוב), који означава кнеза демона: „А фарисеји чувши то рекоше: Овај другачије не изгони демоне до помоћу Веелзевула, кнеза демонског“ (Мт. 12:24). Стога није тешко закључити зашто се, уместо именом, овај јунак у роману увек означава као *кнез Валковски* и зашто наратор наглашава да управо овај јунак утиче на судбине свих других јунака у роману. У прилог овоме говори и новац (десет хиљада рубаља), добијен на штету Ихмењева, који кнез нуди Наташи како би она оставила Аљошу. У питању је својеврсно кушање новцем, какво ћемо видети и у роману *Идиот*. У роману се, када је реч о новцу, често помиње „сребрна рубаља“, али и уопште мотив сребра (сребрни самовар, сребрна вотка, сребрна табакера...), што поред поменутих финансијских реформи такође

* Стр. 148.

** Стр. 324.